

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу,
і народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

**Мова — це серце народу:
гине мова — гине народ**

Іван Огієнко

1. Розгляньте малюнок і виразно прочитайте вірш.

Рідна мово, зелена діброво!
Чую пісню твою запашну.
Ти квітуєш пелюстками слова.
Я — листочок в твоєму саду.

Петро Перебийніс

2. *I варіант* — перебудуйте третє речення в спонукальнє з окличною інтонацією; *II варіант* — побудуйте графічну модель останнього речення, вписуючи до неї службові слова.

2. 1. Спиши буквосполучення. Зі складів утвори та запиши слова.

Сл св во сю ве ва

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.
Слово до слова — зложиться мова.

3. 1. Прочитайте поетичні рядки. Випишіть слова, які вживаються в повсякденному мовленні.

Є на землі такі слова,
що не старіють: буря й вітер,
вода і сонце, і трава...
Лиш там, де вже душа німа,
словам тим одгуку нема!

Максим Рильський

2. Доповніть ряд виписаних слів власними прикладами.

4. Прочитай слова. Чи вживаються вони тепер у мовленні? Як називають такі слова? Добери до них із довідки сучасні відповідники і запиши слова парами.

Корогва, крам, уста, рать, стольний град, врата, спудеї, піїти, свита.

Слова для довідки: губи, військо, прапор, товар, ворота, столиця, поети, плащ, студенти.

тепер

5. 1. Прочитайте і запам'ятайте правила чемності.

Куди б ви не прийшли: у школу, в гості, в установу — вітайтеся першими. Якщо ви йдете зі старшими і вони вітаються з кимось, ви маєте вітатися також.

Неабияке значення має тон розмови. Хіба можна вітати людину з незадоволенням, похмурим виразом на обличчі?

Умійте вислухати інших не перебиваючи. Важливо також вчасно й доречно підтримати розмову.

2. Складіть діалоги та розіграйте ситуації: *I варіант* — хто вітається першим, якщо зустрілися молодший і старший, хлопчик і дівчинка; *II варіант* — у яких випадках замість «Добрий день!» можна говорити «Привіт!».
3. Знайдіть в інтернет-джерелах прислів'я про чемність. Запишіть одне з них (на вибір).

6. 1. Прочитай вірш. Які слова ввічливості в ньому вжито? Чи можна ці слова вимовляти незадоволено, з похмурим обличчям?

Сію дитині в серденько ласку.
Сійся-родися, ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе, —
слово у серці, як зернятко в ниві.

Варвара Гринько

2. Знайди у вірші спонукальне речення. З якою метою воно вжите? Як на письмі виділяється звертання? Як кажуть про людину, яка вживає слова ввічливості?

будь ласка

до побачення

7. 1. Спиши. У кожній групі слів знайди і підкресли «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

- Глас, звук, голос, шум, шепіт.
- Область, місто, район, повіт, селище.
- Кліпмейкер, продюсер, бізнес-леді, дизайнер, кравчиня.

2. Пригадай, у яких творах української літератури вживаються наведені старі слова.

Завдання і запитання для повторення

1. Яке значення має мова в житті народу?
2. Наведи приклади п'яти старих слів і п'яти нових. У яких творах вони трапляються?
3. Що таке культура спілкування?
4. Назви ознаки культури усного та писемного мовлення.

ТЕКСТ

§ 2. Заголовок.

Найважливіші в тексті слова

Я поцілую мальву у щоку

Ліна Костенко

8. 1. Послухайте музику Петра Чайковського «Вальс квітів». Прочитайте вірш. Який настрій викликають ці твори?

Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багрянїї...
Сумно шепочеться вітер над вами,
і обмиває вас небо дощами.

Володимир Сосюра

2. Пригадайте, за якою ознакою добирають заголовок до твору. Доберіть до вірша заголовок.

Заголовок передає те найважливіше, що змальовано на картині або в тексті.

Зрозуміти найважливіше допомагають запитання:
Про що розповідається у творі? Чого навчає твір?

9. Яка твоя найулюбленіша квітка? Придивися до неї. Що особливе в її кольорі, формі? Послухай «голос» своєї улюблениці. Уяви себе цією квіткою. Спробуй визначити її характер.

10. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

зо зу цм нельь зрм м км

2. Довідайся з додаткових джерел, чому ці рослини отримали такі назви.

3. Спиши речення.

Я поцілую мальву у щоку.

Ліна Костенко

11. 1. Прочитайте оповідання. Якими словами змальовано пишні барви мальв? До яких частин мови належать ці слова?

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви. Шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху. Так і гляди, від їхнього полум'я загориться хата!

Ніхто не знає, коли й хто посадив їх на сонячному причілку. Мати кажуть, що ті рожі посадила колись давним-давно ще бабуся в свої дівочі літа (*За Іваном Цюпою*).

2. Доведіть, що це оповідання є текстом.
3. Доберіть до даного тексту заголовок: *I варіант* — який допомагає зрозуміти, про що розповідається у творі; *II варіант* — який спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Спишіть ту частину оповідання, в якій описуються вогненні барви мальв.

12. 1. Спиши текст, вибираючи з дужок потрібні слова.

Людам мальва відома здавна. Ще древні греки та римляни цінували й розводили (мальву, цю квітку). Тільки для них мальва була не квіткою, а лікарською рослиною і... салатом. З її молодих листочків (вони, греки, люди) готували смачні, корисні для здоров'я салати. Вони й назвали (її, квітку, рослину) мальвою (*За Аллою Коваль*).

2. Про що ти дізнався/дізналася з тексту?
3. Порівняй тексти про мальви (вправа 11 і вправа 12). Який із них художньо описує квіти, а який — подає точні наукові відомості?
4. Поміркуй, який заголовок можна дібрати до тексту Алли Коваль. Запиши його.

§ 3. Тема і основна думка тексту

Всі на світі сльози б я вітер...

Тетяна Майданович

13. 1. Прослухай вірш та музику, яка зображає вітер. З якою інтонацією слід читати першу строфу? А другу? Чому ти так думаєш?

Вітер має тисячі рук,
ними він розгладжує луг,
з кручі різко кинеться вниз,
розкуйовджує верболіз.
От би мати рук, як той вітер!
Всі на світі сльози б я вітер...

Тетяна Майданович

2. Добери до вірша заголовок.
3. Пригадай, що таке тема і основна думка тексту.

У тексті про когось або про щось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (явище). Це **тема тексту**.

Текст створюється з певною метою. Це його **основна думка**.

Зрозуміти основну думку допомагають запитання: *Чого навчає текст? Що в ньому засуджується?*

14. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

чуй жість бай ду ність

2. Утвори від записаних слів прикметники чоловічого та жіночого роду.

15. 1. Спиши приказки. Про кого так кажуть?

1. Моя хата скраю. 2. А там хоч трава не росте.

2. Чи легко жити серед байдужих людей? Чи можна від них дочекатися допомоги, співчуття, поради, підтримки? Чи розділить така людина твою радість, твоє горе?
3. Розкажи, хто до тебе завжди чуйний, уважний, хвилюється за тебе, вболіває, радіє твоїм радощам і успіхам.

16. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте оповідання.

НАШ ТАТО ОДУЖАВ

Зустріла Катруся на подвір'ї двох своїх однокласників і поділилася радістю:

— Наш тато одужав.

Петро й Гриць подивилися на Катрусю, знизали плечима і, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч. Катруся підійшла до дівчаток.

— Наш тато одужав, — сказала вона й засяяла на радощах.

Одна з них — Ніна — здивовано спитала:

— Ну то й що?..

Катруся відчула, як до горла підкотилася грудка, і їй стало важко дихати. Вона відійшла до самотньої тополі та гірко заплакала (За Василем Сухомлинським).

2. Визначте тему й основну думку оповідання. Скільки абзаців у тексті? Яку роль вони виконують?

3. Поясніть, як ви розумієте значення вислову «до горла підкотилася грудка».
4. Що ж так образило Катрусю? Чому вона гірко заплакала? Запишіть відповіді на запитання кількома реченнями.

17. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Коли діти дізналися, що Оля від'їжджає в інше місто назавжди, то дуже засмутилися. Вчителька запропонувала провести дівчинку і щось їй подарувати та побажати.

Діти намалювали сонце, що означає щастя; квітку соняха — радість, двох лелек — дружбу, бджолу — працьовитість. А один хлопчик зобразив метелика і пояснив, що він уособлює красу.

Повертаючись додому з вокзалу, діти запитали у вчительки:

— А уроки сьогодні будуть?

— У нас сьогодні був найважливіший урок, — відповіла вчителька.

2. Скільки абзаців у тексті? Спиши абзац, у якому розповідається про те, чого бажали діти Олі.
3. Поміркуй, чи забудуть діти свою однокласницю. Як вони спілкуватимуться? Що можна сказати про учнів та учениць класу? Чому вчителька назвала цю подію найважливішим уроком?

§ 4. Будова тексту

Ростуть опеньки у тумані серед сосонок і беріз

Ліна Костенко

18. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Гречка в полі, жито в полі,
а ось тут у глушині
виростають парасолі —
хоч маленькі, та смачні.

Микола Петренко

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, що описуються гриби? До яких частин мови належать ці слова?
3. Якому слову загадки відповідає дана звукова модель?

— 0 | — 0 | — — 0̇ | = 0 =

19. 1. Із поданих складів утвори і запиши слово.

ниг ре де ви зо ки

2. Чому ці гриби отримали таку назву?

3. Розглянь малюнок і спиши речення. Установи зв'язок слів у ньому.

Ростуть опеньки у тумані
серед сосонок і беріз.

Ліна Костенко

4. Чи можна цей образний вислів Ліни Костенко використати як заголовок до малюнка? Чому?

20. 1. Прочитай уривок із казки.

Виткнувся із землі маслючок. Ніжка товстенька. Брунатний капелюшок на самі вуха насунутий, щоб ніхто не знайшов.

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу	4
--------------------------------	---

ТЕКСТ

§ 2. Заголовок. Найважливіші в тексті слова	7
§ 3. Тема і основна думка тексту	9
§ 4. Будова тексту	11
§ 5. Про одне і те ж по-різному	15

РЕЧЕННЯ

§ 6. Види речень	20
§ 7. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні	23
§ 8. Головні та другорядні однорідні члени речення	25
§ 9. Поєднання однорідних членів речення сполучниками	27

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 10. Частина мови	32
--------------------------	----

ІМЕННИК

§ 11. Повторення вивченого про іменник	35
§ 12. Відмінювання іменників	37
§ 13. Розрізнення відмінків іменників	43
§ 14. Чергування звуків [i] з [o], [e] в іменниках жіночого і чоловічого роду	50
§ 15. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням <i>-i</i>	51
§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на <i>-а (-я)</i> в родовому відмінку однини	54
§ 17. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини	56
§ 18. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини	58
§ 19. Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини	62
§ 20. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	64
§ 21. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині	66

ПРИКМЕТНИК

§ 22. Роль прикметників у мовленні	73
§ 23. Змінювання прикметників за родами та числами	77
§ 24. Відмінювання прикметників	78
§ 25. Вимова та правопис прикметників на <i>-ський, -зький, -цький</i>	88
§ 26. Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників	89
§ 27. Вимова та написання закінчень у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини	92
§ 28. Відмінювання прикметників у множині	93

ЧИСЛІВНИК

§ 29. Числівник як частина мови	96
§ 30. Вимова і правопис числівників	98

ЗАЙМЕННИК

§ 31. Займенник як частина мови	103
§ 32. Особові займенники	105

§ 33. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників із прийменниками	108
§ 34. Займенники 2-ї особи однини і множини	110
§ 35. Займенники 3-ї особи однини і множини	111
§ 36. Роль займенників у текстах	114

ДІЄСЛОВО

§ 37. Повторення вивченого про дієслово як частину мови. Роль дієслова в реченні	117
§ 38. Зв'язок дієслова з іншими частинами мови. Змінювання дієслів за числами	119
§ 39. Змінювання дієслів за часами	122
§ 40. Неозначена форма дієслова	126
§ 41. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами	128
§ 42. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами	130
§ 43. Особові закінчення дієслів	133
§ 44. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу	141
§ 45. Змінювання дієслів минулого часу за родами і числами	143
§ 46. Вимова і правопис дієслів на <i>-ся (-сь)</i>	145

ПРИСЛІВНИК

§ 47. Поняття про прислівник як частину мови	149
Повторення вивченого в 1–4 класах	157
Відгадки до загадок	157

У підручнику використані такі джерела:

- С. 3. Забаштанський В. Свічкоюю слова. — Жмеринка ; [Вінниця], 2000. — 447 с.
- С. 4. Перебийніс П. Чотири вежі (у 2 томах). — К.: Ярославів вал, 2004. — 270 с.
- С. 5, 20, 62. Тичина П., Рильський М. Вибране. — К.: Фоліо, 2011. — 538 с.
- С. 6. Гринько В. Рідна мов. — Дивосвіт «Веселки». — Київ, 2005. — Т. 3. — С. 283.
- С. 7, 111, 112. Сосюра В. Вибрані твори в двох томах. Том 1. Поетичні твори. — К.: Видавництво «Наукова думка», 2000.
- С. 8. Цюпа І. Вибрані твори: В 2 т. Т.2: Країни. — Київ: Дніпро, 1981. — 543 с.
- С. 9, 122. Майданович Т. Країна Україна: вірші для дітей. — К.: Кристал Бук, 2016. — 120 с.
- С. 10, 22, 36, 120. Сухомлинський В. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. — Школа: Харків, 2016. — 576 с.
- С. 12, 17, 32, 33, 37, 47, 64, 74, 86, 117, 133. Костенко Л. Триста поезій. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2019. — 416 с.
- С. 14. Кобилянська О. Оповідання. — К.: Центр навчальної літератури, 2021. — 272 с.
- С. 22. Стус В. Вибрані твори. — Смолоскип, 2012. — 872 с.
- С. 26, 28, 118. Воропай О. Звичаї нашого народу (перевидання двох томів). — К.: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2012.
- С. 29. Олександр Олесь. Збірка поезій. — К.: Центр навчальної літератури, 2020. — 154 с.
- С. 32. Терен В. Мальовані рибки. Вірші для дітей. — К.: Веселка, 1991. — 20 с.
- С. 53, 91, 116. Тютюнник Г. Степова казка. — КМ-Букс, 2013. — 128 с.
- С. 56. Хоросницька М. Матушина радість. Вірші для дітей. — Львів: Каменяр, 1991. — 47 с.
- С. 73. Підпалій В. Кожна бджілка як лічилка. Вірші. — К.: Веселка, 1991. — 34 с.
- С. 74. Світ-дивосвіт України: хрестоматія з природознавства. — К.: Лелека, 2004. — 224 с.
- С. 87, 109, 110, 111. Симоненко В. Берег чекань: поезія, проза. — К.: Наукова думка, 2021. — 248 с.
- С. 87. <https://art.lviv-online.com/antoni-stefanovych/>
- С. 88. <https://web.archive.org/web/20210222121241/http://old.zounb.zp.ua/node/1318>
- С. 96. Стельмах Б. Сонечкова донечка. — К.: Веселка, 1988. — 16 с.
- С. 100. https://web.archive.org/web/20201129050609/https://mala.storinka.org/Золота_хвилина_добірка_віршів_для_дітей.
- С. 103. Антологія української поезії ХХ століття: від Тичини до Жадана. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2017. — 2016 с.
- С. 104, 150. Гончар О. Дорога за хмарами. — Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2017.
- С. 108. https://web.archive.org/web/20210326150617/https://xn--80aauk.xn--j1amh/zimovi_virshi.html
- С. 114. Крауш Б. Слобожанські казки. — К.: Центр Леся Курбаса, 1993. — 145 с.
- С. 119. Кочевський В. Грудочка землі. — К.: Веселка, 1983. — 72 с.
- С. 124. Забіла Н. Вибрані твори: У 4 т. Вірші, казки, загадки. — Т. 1. Веселим малююкам. — К.: Веселка, 1983. — 239 с.
- С. 132. Павличко Д. Твори для дітей. — Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2018. — 152 с.
- С. 133. Гуцало Є. Пролетіли коні. — К.: Видавництво гуманітарної літератури, 2008. — 360 с.
- С. 135. Бичко В. Вибрані твори в 2 томах. — К.: Веселка, 1982. — 404 с.
- С. 137. Буцьонь О. Солодкий дощ. К.: Школа, 2008. — 208 с.
- С. 143. Ладийець В. Ясновид: поезії. — Ужгород: Карпати, 1974. — 216 с.
- С. 154. Гончар О. Дядько Роман і золотокрилки. К.: Веселка, 1987. — 16 с.
- С. 154. Жупанин С. Смерековий край: вірші, казки, загадки. — Ужгород: Карпати, 1985. — 68 с.
- Фото: Freepik: С. 20. Apple on branch in soft-focus in the background. apple tree. apple with rain drops © alex_rakitina; С. 24. Branch of flowering willow on a sunny spring day © bonekot; С. 61. The beautiful shining stars in the night sky © wirestock; С. 107. Beautiful scenery of a lot of leafless trees in a snow-covered land during sunset © wirestock; С. 115. Beautiful frost pattern on a window © wirestock; С. 141. Vertical portrait of wild brown hare, lepus europaeus, looking with alerted ears on a green meadow in springtime © wildmedia; С. 145. Flowering acacia tree in the garden © yanadjana.
- Wikipedia: С. 98. «Коляда» Авторський gobelen Ольги Пілюгіної, 2008 р. © Pilyugina o, ліцензія CC BY-SA 4.0.